

Szó- és szólásmagyarazatok

Naszály és Nagy-szál. Váctól északra, a város belterületétől légvonalban mintegy hat-hét kilométer távolságban jellegzetes alakú — némelyek szerint hajótesthez, mások szerint koporsóhoz hasonló — hatalmas mészkőhegy húzódik nagyjából nyugat-keleti irányban. Teteje kiterjedt fennsík, dél és észak felé meredeken ereszkedik le. Legmagasabb pontja 652 méterre van az Adriai-tenger szintje fölött, Vác fölé tehát 536 méterre magasodik fel. (A váci székesegyház küszöbének tengerszint fölötti magassága 116 méter.)

A szóban forgó hegy azok közé tartozik, amelyeknek nevét az Árpád-kor óta ismerjük. I. Géza király (ur. 1074–1077) Lévától észak-északnyugatra a Garam folyó mellett, a hegyek között Szent Benedek tiszteletére bencés apátságot alapított, s 1075-ben birtokait összeíratta. A garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevele nem maradt fenn eredetiben, hanem egy 1124. évi hamis átírólevélnek 1217. évi — ugyancsak hamis — átíratában. A kétszeres átírásban ránk maradt 1075. évi oklevélben olvashatjuk: „Iuxta siluam *nazal* dedi unum aurificem, nomine nesku, cum fratribus suis, et terram ad V aratra” [= A *Nazal*-erdőnél adományoztam egy *Nesku* nevű aranyművest fivéreivel, és öt ekényi földet] (MonStrig. 1: 55). Az idézett szövegrészletben szereplő *silua nazal* nem más, mint a Vác fölötti 652 méteres hegy, amelyet — szőlővel borított déli lejtője kivételével — még századunk elején is sűrű tölgy- és csererdő fedett. (L. Tragor Ignác: Vác. Ismertető kalauz. Vác, 1903. 85, 86, 88.) E hegyről nevezték el azt a — később elpusztult — települést, amely idővel a váci püspökségnek lett a jobbágyközsége (Urb. 642), s amelynek nevét Szarka Gyula, (A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában. Vác, 1940. 90–1) a következő változatokban gyűjtötte össze az 1526-tól 1652-ig terjedő korból: *Nazal*, *Nazaly*, *Naszal*, *Naszaly*, *Nazall*, *Nazzaly*. A váci népnyelvben a hegy neve ma is ugyanaz, ami kilencszáz éve volt: *Naszá* (Nagy Sándor: A váci nyelvjárás. Bp., 1903. 59), azaz — köznyelviessítve — *Naszál*. Az irodalmi nyelv Vác házihegyét *Naszály*-nak hívja. Ezt a névváltozatot vette tollára Juhász Gyula is „Váci szeptember 1899” című szonettjében, amelyet 1934 szeptemberében Szegeden írt:

A klastromablakból kinéz az őszbe
Egy égőszemű kispap. A *Naszály*
Búsan pipál, az esti félhomály
Ölén levelek hullanak csörögve.

Szerepel a *Naszály* Áprily Lajos „Hivogató vers”-ében is, amelyet a Visegrádhoz tartozó Szentgyörgypusztán írt a költő 1954 előtt:

S ha hús párákat fú a Duna-táj,
szigorúbban néz át a vén *Naszály*.

A magyarországi földrajzi nevek egységes használatának biztosítására összeállított névjegyzék (Magyarország földrajzinév-tára. I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek. Bp., 1971. 33) ugyancsak a *Naszály* névváltozatot tartja általánosan alkalmazandónak.

Honnan származik a *Naszál(y)* hegynév? E kérdéssel eddig — tudomásom szerint — mindössze Stanislav (SlovJuh. 2: 357) foglalkozott, aki arra mutatott rá, hogy e hegynévben egy szláv (szlovák) *Nosala* személynév rejtőzhet. De a *Naszál(y)* hegynévet — úgy vélem — lehet másképpen is, sőt talán másképpen is kell magyarázni. Abból indulok ki, hogy Zakopane határában egy 1206 m magas hegynek *Nosal* (WEP. 8: 30) a neve. E hegy a Kasprowy Wierchre menő, a magyar turistáktól is jól ismert drótkötélpálya völgyállomásának, Kuźnicének a közelében, tőle északkeletre emelkedik. A *Nosal* hegy csúcsától délre, 1101 m magasan van a *Nosalowa Przełęcz* 'Nosal-hágó', amely a Dolina Bystrából vezet át a Dolina Olczykába. A lengyel *Nosal* hegynév a *nosál* 'nagy orrú ember' főnévből keletkezett. E főnév igen gyakori volt az ólengyelben mint megkülönböztető szerepű személynévi elem (1. SiSNO. 4: 74), amely később családnévvé fejlődött. (A lengyel *Nosal* családnévre 1. Teresa Gołębiowska: Antroponimia Orawy. Kraków, 1971. 117.) Hasonló a helyzet a csehben is, ahol a *nosál* 'nagy orrú ember' főnévből alakult az 1399 óta adatolható *Nosál* személynév (Profous 3: 231; Beneš: ČPříjm. 224; Svoboda: SOJ. 169). L. még szlovák *nosál'* 'nagy orrú ember' (SiSJ. 2: 390), *nosál'* 'hosszú orr' (uo.), továbbá (Cinkotán) *Nosál* családnév (Vincent Blanár: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Mad'arsku. Bratislava, 1950. 97).

Visszatérve a lengyel *Nosal* hegynévhez, azt a véleményemet fejezem ki, hogy a lengyel *nosál* főnév személynévi áttétel nélkül, közvetlenül vált hegynévvé. Az olyan hegyre, amelynek gerincén, oldalán előreugró, orrszerű domborzati idom van, szinte kívánczik valami olyan megnevezés, amely erre a jellegzetességre utal. Ebből a szempontból érdemes áttanulmányozni az OklSz. *bérc-orr*, *hegy-orr* és *orr* szócikkének idézetanyagát.

A váci *Naszály* hegynévet ugyanolyan eredetűnek tartom, mint a zakopanei lengyel *Nosal*-t. A honfoglaló magyarság az itt talált lakosságtól egy nyugati szláv **Nosál* hegynévet vett át, amelynek előzménye egy **nosál'b* 'nagy orrú ember' [$< : nosz$ 'orr'] (SiPrasl. 1: 108) volt. Azt azonban, hol volt a *Naszályon* az a hegyorszerű domborzati idom, amely a névválasztást sugallta, ma már nehezen állapíthatjuk meg. Különösen azóta, hogy az 1965-ben üzembe helyezett Dunai Cement- és Mészműveknek a *Naszály* oldalából fejtett mészkő a nyersanyaga, s ennek folytán a hegy egyre jobban pusztul, formátlanodik. — A magyarban az elsődleges **Noszál* névváltozatból $o > a$ változással, azaz nyíltabbá válással jött létre az 1075 óta adatolható *Naszál* névváltozat. Az 1542 óta adatolható *Naszály* (*Nazaly*; Szarka: i.m. 90) névváltozat $l > ly$ palatalizálódásnak az eredménye.

A *Naszály* hegynévvvel etimológiailag összetartozik az Almásfüzitőtől délre fekvő *Naszály* község neve, amely 1628-ban bukkan fel *Naszal* alakban (Úriszék 643). Magyar névadással keletkezhett a fentebb bemutatott nyugati szláv személynévek alapján. A középkorban e helységet *Ladamér*-nak [1237—40: PRT. 1: 778] hívták. Ebben a szláv eredetű ómagyar *Lodomir* [1211: PRT. 10: 507] személynév rejlik.

Ezzel a vizsgálatot akár le is zárhatnánk. Csakhogy a *Naszály* hegynek van egy másik neve is: *Nagy-szál*. E névvel 1826-ban találkozunk először: „*Naszál*, vagy is igazabban *Nagyszál*, mely hegy délről tekintve, a' maga nagyságáról, N a g y S z á l t ó l vette hajdan neveztetését.” (Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Pesten. 2: 35.) Petőfi Sándor is ezt a hegynévet használta „Sovány ősz” című költeményében, amelyet 1844 októberében írt Budán:

Búsan Budára kullogok,
Megállok a vár tetején;
Nagyszálnak borszülő hegye
Távolból kékellik felém.

Nagyszálnak borszülő hegye
Sok jó napot szerzett nekem;
Hanem mi haszna? hogyha most
A száraz kortyokat nyelem.

A *Nagy-szál* név még ma is elő-előfordul földrajzi szakmunkákban, térképeken stb., olykor a *Naszály* névvel váltakozva. Tanulságos összevetnünk három térképnek a névhasználati gyakorlatát. Az 1927-ben kiadott Börzsönyi hegység (Kirándulók térképe 3. sz.) *Naszály*-nak hívja a hegyet és *Naszály erdő*-nek a hegy északi lejtőjét borító erdőt. Ezzel szemben az 1931-ben közzétett 75 000-es katonai térkép (Vác és Diósjenő) *Nagyszálnak* nevezi a hegyet és *Nagyszál erdő*-nek az erdőt. Lutheránus álláspontra helyezkedett a Kartográfiai Vállalatnak a „Cserhát útikalauz” mellékleteként 1970-ben megjelent Cserhát térképe, amelyen a hegy neve *Naszály*, az erdőé viszont *Nagy-szál-erdő*.

Arra a kérdésre, minek köszönheti létét a *Nagy-szál*, egy szóval felelhetünk: népetimológiának. Az érthetetlen *Naszál* nevet úgy alakították át, hogy érthető magyar szószerkezet vált belőle. Ennek a népetimológiai átformálásnak a lélektani háttere ritkán tapasztalható élességgel tárul elénk abból az 1826. évi mondatból, amelyet fentebb olvashatunk, s amelyből kiviláglik, hogy a hegy azért lett *Nagy-szál*, mert délről, Vác felől nézve magasba nyúlik. És ez igaz is. Az is igaz, hogy a régi magyar nyelvben a *nagy szál*, *szép szál*, *derék szál*-féle szó szerkezet nem csupán magas termetű, magasra nőtt, szálás személyre vonatkozhatott (erre l. ÉrtSz. 6: 45), hanem magasba nyúló kőre, sziklára stb. is. A NySz. Balassi Bálint verseiből közli a következő részletet: „Mint *nagy szál kő* [= magas kőszál] úgy meg-áll.” A **Nagy szál* (ti. *hegy*) tehát nem mond ellent a magyar nyelv szellemének. A magyar földrajzi nevek rendszeréből azonban a *szál* főnévnek efféle alkalmazása mégis meglehetősen kír. Ott csak a *Kőszál* (OklSz.), *Szálkő* (MNy. 69: 218), *Szűfő-lápa* [= Szálfa-lápa] (MNyTK. 125. sz. 27) -féle szerkezet szokásos.

A reformkorban született *Nagy-szál*-t szívesen fogadta a literátus közönség. Megfelelt ízlésének, és összhangban volt a magyar nyelv jogaiért, hivatalossá tételéért folytatott küzdelmével. Egy jó évtized múlva, 1847-ben a Döbrentei Gábortól kezdeményezett budai dűlőkeresztelön egész sor német határresznevet cseréltek fel magyarral. (L.: Tolnai: MNy. 9: 455–7; Szabó T. A.: Nyr. 83: 232–3.) A későbbi korokban is voltak kísérletek idegen eredetű, érthetetlen hegynevek magyarítására. Így lett volna a *Vlegyászá*-ból *Vigyázó*, a *Vihorlát*-ból *Viharlító*, a *Retyezát*-ból *Zergehavas*, a *Branyiszkó*-ból *Toborzó* stb. (L. MTurLex. 223, 170, térképmelléklet.) Ezek az utóbbi nevek azonban mind csak papíron maradtak, és nem mentek át a közhasználatba.

Kiss Lajos

Bús. 1. *Bús* szavunk stílusértékével Gáldi László foglalkozott behatóan.: „*Bús* szavunk jelentésköre Petőfinél” című írásában (Bárzi-Eml. NytudÉrt. 40: 107–18. 1967.). Rámutat, hogy „a magyar romantika, de a biedermeier idején is, nyelvünknek egyik nagyon jellegzetes, sok árnyalattal bíró eleme volt”, és hozzáfűzi, hogy még ma is „a magyar nyelv egyik legkifejezőbb szava”. — De hogy a Petőfinél többnyire metaforán alapuló gazdag szemantikai kategóriák gyökerei hová nyúlnak vissza, milyen forrásból fakadnak, arról nem esik szó. A TESz. sem sejteti a *bús* szó Gáldinál kihangsúlyozott jelentésbőségének okát, hanem minden megjegyzés nélkül az ismeretlen eredetű *bú* címszó alatt, mint annak melléknévi származékát említi. — Gáldi sem látja másképpen a dolgot, de tudomása van róla, hogy a *bús* szó régi, elavult jelentése a dinamikus emberi indulat: 'haragos, dühös, bős'. Hogy ez az eredeti alapjelentés mennyiben befolyásolta a